

SZEMLE

Tanulmányok a magyar egyházi nyelv története köréből

Szerk. A. MOLNÁR FERENC és M. NAGY ILONA. Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattár Kiadványok 4. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke. Debrecen, 2003. 218 lap

Öt szerző tollából tizennégy írást tartalmaz a kötet, amelynek már címe is gazdag és szerteágazó tematikát ígér. A magyar egyházi nyelv vizsgálatához természetesen sokféle társtudomány együttműködésére van szükség. Csak üdvözölni lehet azt a határozott törekvést, hogy a szerzők a magyar nyelvtörténet mellett az irodalomtörténet, a művelődéstörténet, a textológia, a stilisztika, a teológia, a liturgiátörténet, az egyházzene-történet és más tudományok szempontjait is érvényesítik, sokoldalú módszerekkel közelítve egy-egy kiválasztott területhez. A szerzőgárda a Debreceni Egyetemhez kötődik: A. MOLNÁR FERENC és M. NAGY ILONA mint annak oktatói, DEMJÁN ADALBERT és FEKETE CSABA mint az ottani Doktori Iskola neveltjei, akik A. MOLNÁR FERENC vezetésével írták disszertációjukat, KARASSZON DEZSŐ pedig mint a Debreceni Református Hittudományi Egyetem nyugalmazott tanszékvezető professzora.

A kötet tanulmányainak legnagyobb része folyóiratcikk formájában már napvilágot látott. Ugyanakkor több olyan közlemény van, amely különféle előzményekre támaszkodva átdolgozott formában jelenik meg itt, s olyan is van, amely most olvasható először.

A továbbiakban a kötet elrendezését követve vesszük sorra az egyes dolgozatokban vagy nagyobb tematikus egységekben fölvetett kérdéseket, kiemelve azokat az új tudományos eredményeket, amelyek a válaszokban megfogalmazódnak.

Az apostoli hitvallás egy sok évszázados fordulata, a „*halottaiból feltámad*” kifejezést elemzi A. MOLNÁR FERENC első közleménye (11–34). A szerző rámutat arra, hogy a birtoktöbbséítő jel következetes alkalmazása ellene szól annak az értelmezésnek, mely szerint Krisztusnak a (saját) halálából való feltámadására utalna a szöveg. Viszont logikus a többes szám akkor, ha a kérdéses szóalak az előző tagmondatban szereplő *pokol* elemhez kapcsolódik: Krisztus annak halottai közül (azaz a holtak birodalmából, a héberül *Seol*-nak, görögül *Hádész*-nak nevezett alvilágból) támadt fel. Szép adatok és eszmefuttatások mutatják be a *pokol* jelentésének alakulását, 'a kárhozottak helye' előtérbe kerülését s a kétféle értelemhez kapcsolódó, egymástól nagyon eltérő teológiai felfogásokat.

A szerző következő három tanulmánya a Halotti beszéd és az Ómagyar Mária-síralom olvasatát és értelmezését nyújtja gazdag jegyzetanyaggal, s emellett az ŐMS. egy kiemelt részletét állítja a középpontba, új megfigyelési javaslat kíséretében. E három tanulmányról természetesen összefoglaló jelleggel is szólni kell, hiszen A. MOLNÁR FERENC munkásságának fő irányát hosszú idő óta az Árpád-kori szövegelemlékek vizsgálata jelenti, s ezen a téren olyan eredményeket ért el, amelyek termékeny ötletek sokaságával gazdagították a magyar nyelvtörténetet. Tény és való: MÉSZÖLY GEDEON, PAIS DEZSŐ, BÁRCZI GÉZA és BENKŐ LORÁND idevágó műveinek ismeretében kevés kutató jutott el arra a nem kis bátorságot kívánó álláspontra, hogy a sokszorosán megvilágított, lezártnak látszó kérdéseket is újra kell gondolni. A. MOLNÁR FERENC – ritka kivételként – már évtizedek óta tágítja a lehetőségek határait, s eredményeiből e kötetben is gazdag válogatást ad, nemcsak összegezve, hanem

mindig tovább alakítva, még meggyőzőbbé téve előzőleg publikált megfigyeléseit. Akik jól ismerik közleményeit, bizonyára fölvetik a kérdést: mi a titka annak, hogy ennyi újat tud mondani? Úgy gondolom, elsősorban páratlan, sok évszázad irodalmára kiterjedő szövegismeretét kell kiemelni, amely biztos alapot ad következtetéseinek – hiszen sokszor középmagyar adatok sokaságával igazolja a korai ómagyarral vonatkozó megállapításait. Szakirodalom-ismeretéhez pedig jellemző adalék a következő: igen gyakran először rájön egy új megoldásra, azután pedig, utólag, talál hozzá egy rejtett szakirodalmi előzményt is. Öröndetes tény, hogy az Árpád-kori emlékekkel kapcsolatos munkái időközben egy olyan kötettel is gazdagodtak, amelyek minden eddiginél teljesebb képet adnak a vizsgált területről (A legkorábbi magyar szövegemlékek. Olvasat, értelmezés, magyarázatok, frazeológia. Agatha XVII. A Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kara, Klasszika-filológiai Tanszék. Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattár Kiadványok 8. Debrecen, 2005.). Ennek kérdéseiről természetesen itt nem szólok, de úgy gondolom, feltétlenül utalni kell rá.

A két emlékek A. MOLNÁR FERENC-től származó olvasata főbb vonásaiban követi azokat a radikális újításokat, amelyeket BENKŐ LORÁND vezetett be 1980-ban (ÁrpSzöv.). Ugyanakkor vannak világosan jelzett eltérések is ahhoz képest, s ejtészvariációkkal itt nem találkozunk. Mindkét emlék értelmezése sok újdonsággal szolgál; az ezekhez fűzött magyarázatokat a jegyzetanyagban találja az olvasó. Lássuk közülük a legfontosabbakat.

A Halotti beszédnek szentelt tanulmányban (35–53) az emlék szövegéből főként három kifejezés emelkedik ki azzal, hogy a korábbi véleményektől eltérő megfigyeltetést kap. A *mige zoco3tia vola* kapcsán A. MOLNÁR FERENC vitába száll a MÉSZÖLY GEDEON, BÁRCZI GÉZA és BENKŐ LORÁND által képviselt 'majdnem megszakította' értelmezéssel, s ehelyett a 'megszakasztgatta, megszagatta', illetve 'megmardosta, kimarta, felsebezte', azaz 'megkínnoztta' jelentést javasolja. Bevallom, az elsőként megjelenő *megszakasztgatta* számomra problematikus. Már az is kérdés, hogy egy ilyen szóalakot a spontán nyelvérzék befogad-e. Az a megjegyzés, hogy az egész mondat valójában egy mellékkörülményre utal, s szubjektív kitérőt jelent (45–6), igaz, de nem oldja fel azt az ellentmondást, amely a *megszakít* ige perfektív jellege és az igealakban megjelenő folyamatos múlt között fennáll. Sokkal óvatosabban kezelném azt a (kódex-példákkal támogatott) szakirodalmi véleményt is, hogy a perfektív és az iteratív jelleg nem zárja ki egymást (45). Úgy gondolom, ez a kérdés jóval messzebbre vezet, s csak az aspektus tágabb keretén belül vizsgálható igazán. Summa summarum: hozzám továbbra is közelebb áll a 'majdnem megszakította' változat.

A Halotti beszéd egy másik kiemelt eleme a *feze*. Ennek 'feje' értelmezését, melyet a szerző egy nevezetes tanulmányában fejtett ki részletesen (Magyar Nyelv 1986: 169–90), tökéletesen meggyőzőnek tartom. A régi magyar szövegekben föllelhető sok-sok párhuzam, a jelentéstani összefüggések kristálytisztá logikája s az *y* és a *z* egymáshoz közeli alakja ezt a megfigyeltetést a legnagyobb mértékben alátámasztja. Végül a rejtélyes *unuttei* 'választottai' ismét a szerző jóvoltából kap új megvilágítást: a *tt* és *nn* betűk hajdani formájának összetéveszthetősége alapján egy *ününei* 'övéi' szóalak válik rekonstruálhatóvá, melyhez az ómagyar *önön* névmás adatai megerősítést is adnak.

Az Ómagyar Mária-siralom kapcsán (55–76) az A. MOLNÁR FERENC által javasolt értelmezés és a hozzá kapcsolódó jegyzetanyag még több újdonsággal szolgál. A *fepedyk* eddig ismert megfigyeléseihöz ('süppedek', illetve 'zokogok') most a 'sebhedek' járul, sok szép párhuzamos hellyel megtámogatva. A *bú* szó jelentése pontosabbá válik: 'fájdalom, gyötrellem, kín, bánat'. A *Walaftu vylagum tul* szerkezetben a *világ* szó értelme így körvonalazó-

dik: 'szeme fénye'. A *buabeleul kyniuhhad* értelmezése elszakad a korábbi hagyománytól ('bújából kinyújtsad', azaz 'kihúzzad'), s határozott állásfoglalás születik a 'könnyítsd' mellett. A *buol farad* ismét árnyaltabb jelentésben áll előttünk: 'kíntól, fájdalomtól emésztődik, szenved, gyötrődik'. A kimeríthetetlen gazdagságú *Vylag uilaga viragnak uiraga* egy olyan értelemmel gazdagodik, mely szerint a párhuzamos két sor közül az első az erkölcsi kiválóságra, a második pedig a testi szépségre utal. A *de num ualallal* szerkezetben a *valállal* új jelentést kap: 'életben maradva'. Ezek a fejtegetések a filológiai munka magasiskoláját jelentik, mind a szakirodalom-ismeret, mind a szöveg párhuzamok, mind a latin háttér figyelembevételének tekintetében. Az eredmények számomra mindig figyelemreméltóak. A fenti példasorból talán csak a *kyniuhhad* igealak új megfejtésével tudok nehezen megbarátkozni. Nem is a 'könnyítsd' értelem miatt (amit, lépcsőről lépésre haladva, egyre több érveléssel támogat a szerző), hanem egy, a verseléssel kapcsolatos szempont miatt. A régi magyar versek a palatális és veláris alakok összerímeltetését is kedvelik, s erre az ÓMS. szövege is kínál néhány gyönyörű példát: *fyodumtul – urumētul, Kynzathul – werethul. A tekunched – kyniuhhad* ebbe nagyszerűen beleillik. Természetesen a rímek többsége nem ilyen; indokolható tehát, de szerintem nem kényszerítő erejű az a rövid megjegyzés, hogy itt a rím által is támogatott lehetőségről van szó (69). Személy szerint én sajnálnám, ha az utolsó rímpárt törölni kellene a fenti, mai fülnek szokatlan, ám annál vonzóbb hangzatok sorából...

Mindkét tanulmányhoz kapcsolódik következő technikai észrevételem: a jegyzeteket célszerű lenne egymástól határozottabban elválasztani. Már egy sorköz is sokat jelentene az egyes jegyzetek között. Emellett érdemes lenne félkövér szedéssel kiemelni, esetleg oldalcímként kiugratni azt a szót vagy kifejezést, amelyre az adott jegyzet egésze irányul.

Amint jeleztem, az ÓMS. egy szerkezetével A. MOLNÁR FERENC külön dolgozatban is foglalkozik (77–88). Itt a *therthetyk kyul* kifejezés kapcsán fogalmaz meg egy igen eredeti elgondolást. Elhagyva a 'terjed (mutakozik) kívül', 'kifakad belőlem' típusú értelmezéseket, egy merész feltevéssel íráshibát tesz fel az első szóalakban, s a *tettetik* 'láttatik' formát javasolja. A betűtévésztes lehetősége ismét kézenfekvő, jelentésstanilag pedig a szerkezet tökéletesen beleillik a szövegkörnyezetbe.

Felmerül egy datálási kérdés. Az ÓMS. másolata a szerző egy megjegyzése szerint 1300 körül keletkezett (88). Tudjuk, hosszú időn át ez volt a közkeletű felfogás, ám az utóbbi évtizedekben a kutatók egész sora (MEZEY LÁSZLÓ, BENKŐ LORÁND, MARTINKÓ ANDRÁS, VIZKELETY ANDRÁS) ennél korábbra, a XIII. század közepére vagy második felére teszi a másolat korát is. Ennek fényében a dátum ügye külön megvilágítást kívánna.

A további írások sorát DEMJÁN ADALBERT tanulmánya nyitja (A latin és görög igenevek fordításáról régi bibliai szövegeinkben, 89–101). A tékozló fiú példázatának tíz korai magyar fordítását hasonlítja össze a szerző, gondosan kitérve az igeneves és a mellékmondatos (szintetikus és analitikus) irány kettőségére, az e téren megragadható változásokra, a zárt és nyílt szövegek, a fordítói elvek s a célközönség összetett kérdéskörére.

M. NAGY ILONÁNAK „A Jordánszky-kódex fordítástechnikai sajátosságairól” című dolgozata (103–14) egy olyan kódex keletkezéstörténeti kérdéseit feszegeti, amellyel sajnálatosan keveset foglalkozik a szakirodalom. Meggyőző gondolatmenetet olvashatunk itt arról, hogy a fordítónak a Vulgátához való sajátos viszonya (közelebbről az a tény, hogy az evangéliumokat szó szerint fordítja, másutt viszont rövidít, összevon, kihagyásokkal él) szándékos válogatásra, tudatos szerkesztésmódra vall.

Három írás következik ezután FEKETE CSABÁTÓL, a Nagykönyvtár tudós könyvtárosától. Mindhárom az 1636-ban megjelent Öreg Graduál zsoltárkönyvéhez kapcsolódik: az első ennek nyomtatott és kéziratos hagyományát vizsgálja (115–28), a következő az első zsoltár forrását kutatja (129–38), az utolsó pedig az ötvenegyedik zsoltárét (139–47). Rendkívül érdekesek azok a fejtegetések, amelyek a graduálirodalom valósággal bűvópatakszerű életéről adnak képet. Kiderül ugyanis, hogy az Öreg Graduál egyrészt szorosan kapcsolódik a Vizsolyi Biblia szövegéhez, másrészt bizonyos pontokon határozottan eltér attól, egyezéseket mutatva más forrásokkal. Igazi filológus-öröm, amikor a kiadatlan Spáczay graduálból kap az olvasó szövegpárhuzamot, vagy az ugyancsak kiadatlan Bélyei graduálra történik hivatkozás. (Ennél nagyobb öröm csak az lehetne, ha ezek publikálására is sor kerülne.) Lépten-nyomon adódik s világosan megfogalmazódik az a következtetés, hogy korábbi (jórészt elpusztult) kéziratos forrásokkal s ezek háttérben szóbeli hagyománnyal („ének-beliség”-gel, vö. 128) is számolnia kell a kutatásnak. Ki kell mondani: ezen a téren FEKETE CSABA munkái törik az utat.

Ugyancsak három, tematikájában összefüggő dolgozatot olvashatunk ezek után M. NAGY ILONÁTÓL. „Latin bibliai szinonimavariációk magyar recepciója (*örül, vigad; örül, örvend*)” című írása (149–68) a Biblia nyelvén oly gyakori szinonimapárok magyar megfelelőit vizsgálja, imponáló szövegismerettel és szakirodalmi háttérrel. Nagyon meggyőző az a következtetés, hogy a középkori magyar egyházi gyakorlatban kicsiszolódtak olyan formák, amelyek megfelelő kifejezőeszközként álltak a fordítók rendelkezésére. Másik két írása is újabb és újabb szálait bontja ki a halmozó, párhuzamos szerkesztésmód témakörének. „A magyar kolostori irodalom koordinált szópárjainak háttéréhez” című közlemény (169–83) különösen kidomborítja a *paratagmák*-nak nevezett szópárok latin mintáit és a kialakult latin + magyar kombinációkat, hangsúlyozva ezek stílustörténeti vonatkozásait is. A „Változatosság és kéttagúság kapcsolata a kódexirodalomban” (185–93) még tovább megy ezen az úton: a „vagylagos fordítások”, „duplikátumok” alkalmazásában a sablonjelleg mellett egy „díszítő szerepű variációs szövegszövési technikát” is felmutat (188), összefüggésben a variálás stilisztikai és retorikai kívánalmaival, s számolva az iskolai oktatás hatásával is.

A kötet utolsó két írása jelzésértékű arra nézve, hogy a magyar egyházi nyelv történetét a szerkesztők máig tartó folyamatként vizsgálják, s a jelenkor kérdéseit is szem előtt tartják. KARASSZON DEZSŐ dolgozata (Az új protestáns bibliafordítás eredményei és feladatai, 195–207) bepillantást nyújt abba a műhelymunkába, amelynek kezdetei a harmincas évekig nyúlnak vissza, s melynek eredménye az 1975-ben megjelent új fordítás. A munkálatokban a fordítóbizottság tagjaként a szerző is részt vett, így első kézből származó tapasztalatokat oszt meg olvasóival. Ezek között éppúgy szerepelnek teológiai megfontolások, mint a héber nyelv sajátosságaiból fakadó fordítási kérdések. Számomra különösen érdekes tanulság az, hogy a héber interpunkciós jelek félreértéséből milyen gyakran származtak fordítói tévedések.

A. MOLNÁR FERENC kötetzáró írását a magyarországi református énekeskönyv nyelvi, filológiai problémáinak szenteli (209–13). Találó példák sorával igazolja, hogy a mai ember nem feltétlenül érti azt, amit énekel: szükséges lenne tehát nyelvi magyarázatokat fűzni egyes kifejezésekhez (például: *megenged* ’megbocsát’). Az értelmezés igénye pedig akár tovább is vezethetne egy olyan függelék felé, amely művelődéstörténeti, tárgyi és zenei mozzanatokat világítana meg.

A kötetet német nyelvű összefoglalás, rövidítésjegyzék és a munkatársak felsorolása zárja (munkahelyi címmel, elérhetőséggel). Az egész könyv igen gondos szerkesztői munkát tükröz. Az, hogy a hivatkozási rendszer egyes írásokban a hagyományos, másokban az újabb mintát követi (amint ezt a Bevezető is előrebocsátja), nem ideális, de végső soron nem túl zavaró, hiszen valóban mindkét gyakorlattal találkozunk ma is. Egy, a jelenleginél bővebb rövidítésjegyzék viszont hasznos lett volna, mert akadnak fontos rövidítések (például RMNy.), amelyek sehol sem kapnak feloldást. Az első közlemény pont nélküli rövidítéseit is helyes lett volna a (máshol következetesen érvényesülő) általános gyakorlathoz igazítani.

Tizennégy arányos, érdekes, sokszínű írás kínál gondolatébresztő tanulságokat a magyar egyházi nyelv immár ezer éves történetével kapcsolatban. Kellemes olvasói élmény, hogy itt-ott közvetlen dialógusba is lépnek egymással. Az pedig külön kiemelendő és üdvözlendő, hogy van egy nyelvtörténeti műhely, amely közelebbről ezt a területet kutatja, s amely (épp a címben jelzett sorozat keretében) már több értékes művet adott közre. Érdeklődéssel várjuk a következő köteteket is.

KOROMPAY KLÁRA